

УДК 346.2

Христина МАРИЧ

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидатка юридичних наук, доцентка
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-0088-980X

Анастасія КАРПЮК

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
anastasiia.karpiuk.pv.2021@lpnu.ua
ORCID: 0009-0002-1286-823X

ДОВКІЛЛЄВЕ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.43.161>

© Марич Х., Карпюк А., 2024

Стаття присвячена дослідженню вітчизняної та зарубіжних тенденцій довкілльєвого правосуддя.

Для вирішення поставленої мети використано, зокрема, такі методи дослідження: метод наукового спостереження – для формування теми та мети дослідження; порівняльно-правовий метод під час дослідження зарубіжного досвіду екологічного правосуддя; логічний метод – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків дослідження.

Основні моделі довкілльєвого правосуддя, що існують у світі, такі, як розгляд екологічних справ судами загальної юрисдикції, розгляд екологічних справ суддями, що спеціалізуються на довкілльєвих питаннях, чи спеціалізованими довкілльєвими підрозділами судів, розгляд екологічних справ спеціалізованими довкілльєвими судами.

Екологічні суди як спеціалізовані судові органи працюють над вирішенням екологічних конфліктів та захистом навколишнього природного середовища і функціонують зокрема в таких країнах – членах Європейського Союзу, як Швеція і Австрія.

В Україні довкілльєве правосуддя здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Водночас цивільні, господарські, адміністративні та кримінальні справи у довкілльєвій сфері відрізняються між собою за видом правопорушення, предметом спору, суб'єктивним складом тощо.

Судова практика в довкілльєвій сфері охоплює широкий спектр екологічних відносин, зокрема щодо охорони атмосферного повітря, охорони земель та використання земельних ресурсів, охорони надр та використання корисних копалин, охорони лісів та використання лісових ресурсів, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, доступу до екологічної інформації, поводження з відходами тощо.

В Україні довіллєве правосуддя може як і обмежитись функціонуванням окремих спеціалізованих довіллєвих підрозділів в судах, зменшуючи таким способом видатки на організацію нових судів, так і включати формування системи спеціалізованих довіллєвих судів на всій території країни, в тому числі і вищого спеціалізованого суду, що потребуватиме додаткових витрат на організацію нових судів. Водночас запровадження довіллєвого судочинства буде більшою чи меншою мірою тривалим та витратним (залежно від обраної для впровадження моделі).

Ключові слова: правосуддя, судочинство, судова система, судова спеціалізація, довілля, судовий захист, екологічні суди.

Постановка проблеми. Охорона довілля, збереження природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки є важливим завданням людської спільноти. Крім того, людство все частіше стикається з екологічними проблемами, що потребують ефективного та оперативного розв'язання. Важливу роль у розв'язанні цих проблем відіграють органи державної влади, і саме органи судової влади, що мають забезпечити ефективне правосуддя в справах щодо захисту довілля та екологічних прав. І хоча результати соціологічних опитувань та рейтингів, що визначають рівень довіри до судової гілки влади, різняться, спостерігається постійне зростання кількості такої категорії судових справ, як екологічні спори. Водночас судова практика в довіллєвій сфері охоплює широкий спектр екологічних відносин, зокрема щодо охорони атмосферного повітря, охорони земель та використання земельних ресурсів, охорони надр та використання корисних копалин, охорони лісів та використання лісових ресурсів, охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, доступу до екологічної інформації, поводження з відходами тощо.

Тому забезпечення дієвих механізмів захисту довілля та порушених екологічних прав, в тому числі через забезпечення ефективності правосуддя в довіллєвій сфері, залишається важливим завданням і свідчить про актуальність цього дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Питання судового захисту довілля та екологічних прав досліджували, зокрема, такі науковці, як Г. Балюк, О. Бузунко, А. Гетьман, В. Завгородня, В. Єрмоленко, М. Краснова, Ю. Краснова, М. Медведєва, В. Носік та інші.

Метою статті є дослідити вітчизняну та зарубіжні моделі довіллєвого правосуддя, а також можливість запровадження довіллєвих судів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Земля, вода, атмосферне повітря, ліси, надра, тваринний та рослинний світи зокрема та довілля загалом потребують від суспільства і держави охорони та захисту, раціонального використання та відновлення. Відповідно, дотримуючись визнаної у світі концепції сталого розвитку, наша держава має взяти на себе відповідальність перед майбутніми поколіннями і забезпечити охорону та захист довілля відповідно до чинного законодавства, зокрема через діяльність органів виконавчої влади та здійснення правосуддя.

Крім того, не менш важливою є роль суспільства в досягненні цілей сталого розвитку. Суспільство, яке вибудувало взаємовідносини з довіллям на засадах сталого розвитку, є екоосвідомим. Саме люди, з їх потребами та цінностями, будучи суб'єктами відносин сталого розвитку, здатні забезпечити їх досягнення. Водночас важливими є не лише розуміння ролі довілля в житті людини та усвідомлення можливих негативних наслідків екологонебезпечної діяльності, а екологоорієнтована щоденна діяльність, активна участь у заходах природоохоронного характеру, захист законних екологічних прав та інтересів, в тому числі і в судовому порядку.

Так, право кожного на безпечне для життя і здоров'я довілля та на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права, проголошено у статті 50 Конституції України [3]. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції України [3]), зокрема кожному

гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Відповідно до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” [6], кожний громадянин України має право: на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров’ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом (ст. 9). Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України (ст. 11 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”) [6].

Сьогодні громадська активність в питаннях захисту довкілля і довкіллевих прав є ще недостатньою, незважаючи на успішні судові довкіллеві кейси в національних та міжнародних судах. Наприклад, Європейський суд з прав людини розглянув декілька справ проти України, зокрема, справи “Дубецька та інші проти України” (заява № 30499/03, рішення від 10.02.2011) [8], “Гримковська проти України” (заява № 38182/03, рішення від 21.07.2011) [9], “Дземюк проти України” (заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014) [7]. Так, перше рішення Європейського суду з прав людини щодо України в екологічній сфері – рішення у справі Дубецька та інші проти України, стало прецедентом для судової практики, а також і практики застосування положень природоохоронних вимог. Європейський суд виніс рішення у справі “Дубецька та інші проти України” на користь позивачів, визнавши порушення державою Україна статті 8 (право на захист особистого та сімейного життя) Європейської конвенції [10].

Доступність судового захисту у сфері охорони довкілля та ефективність довкіллевого правосуддя має бути забезпечена, передусім на національному рівні. Неприятливо ж впливають на доступ до вітчизняного правосуддя з питань захисту довкілля та його ефективність, зокрема, такі фактори, як тривалий розгляд справ без урахування негативних, а іноді катастрофічних, і як правило, незворотних наслідків для здоров’я та життя людей і довкілля, значні судові витрати, формальність розгляду справ за наявними документами, недостатні знання у суддів природоохоронного законодавства тощо.

Також низку найбільших перешкод у швидкому й ефективному розгляді природоохоронних справ у судах виділяла Юлія Краснова, а саме: відсутність узагальнення судової практики з розгляду екологічних спорів; розгляд екологічного спору із застосуванням принципу підсудності; переважаність судів іншими категоріями справ; відсутність професійної кваліфікації суддів у розгляді екологічних спорів; недостатня активність громадськості до питань захисту порушених екологічних прав; обов’язковість різного роду експертиз, що підтверджують причинно-наслідковий зв’язок [5, с. 56].

В Україні довкілляве правосуддя здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Водночас цивільні, господарські, адміністративні та кримінальні справи у довкіллевій сфері відрізняються між собою за видом правопорушення, предметом спору, суб’єктом складом тощо.

Судова практика в сфері охорони довкілля та довкіллевих прав охоплює різноманітні питання, зокрема такі, як діяльність, пов’язана з викидом забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, користування та розпорядження землями природно-заповідного фонду, користування водними ресурсами без дозволу на спеціальне водокористування, засмічення земель, порубка, перевезення, зберігання, збут лісу, користування мисливськими угіддями, вилучення (добування) об’єктів тваринного світу, поводження з небезпечними відходами, збирання, зберігання і перевезення твердих

побутових відходів, діяльність без отримання висновку з оцінки впливу на довкілля, надання екологічної інформації тощо.

Більша частина вітчизняних судових рішень у довіллевих справах стосується, зокрема, притягнення до відповідальності (кримінальної чи адміністративної), стягнення заподіяної державі шкоди внаслідок порушення природоохоронного законодавства, оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Вітчизняне правосуддя у сфері охорони довкілля можна віднести до однієї з моделей здійснення екологічного правосуддя. Загалом виділяють три основні моделі здійснення екологічного правосуддя у світі.

До першої моделі екологічного правосуддя належать розгляд та вирішення екологічних спорів у судах загальної юрисдикції. Така модель переважно трапляється у Європі в країнах романо-германської правової сім'ї. Екологічне правосуддя, залежно від особливостей справи, здійснюється у формі конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства. Окремо екологічні спори не виділяються, для них також не існує окремої процесуальної форми [2, с. 71].

Екологічне правосуддя другої моделі передбачає внутрішню екологічну спеціалізацію судів. Відповідно до цієї моделі створення так званих "зелених лав" чи "зелених судів" відбувається без формальної зміни структури судової системи. Цей підхід використовується в окремих країнах Європи і штатах США. Наприклад, у штаті Вермонт функціонує Екологічний підрозділ Верховного Суду штату, який уповноважений як суд першої інстанції в справах, що пов'язані з застосуванням норм екологічного та земельного права. До його складу входять двоє суддів, що є висококваліфікованими фахівцями у галузі права та охорони довкілля, і які спеціалізуються саме на таких справах. Територіальна юрисдикція Суду поширюється на весь штат, відповідно, при потребі, суддя для слухання справи виїжджає у певне місце. Районні та окружні екологічні суди з юрисдикцією у цивільних та кримінальних справах, що пов'язані з впливом на довкілля, функціонують у штаті Гаваї. Водночас ці суди не відрізняються від інших судів процедурно. Їх особливою перевагою є суддівська спеціалізація, адже судді мають необхідні знання і кваліфікацію для вирішення екологічних спорів. Коли ж екологічних справ немає, ці судді можуть слухати інші справи [2, с. 71].

Третьою моделлю екологічного правосуддя є модель, в основі якої зовнішня екологічна спеціалізація судів. При такій концепції екологічного правосуддя утворюються спеціалізовані екологічні суди/трибунали, котрі розглядають і вирішують тільки екологічні спори. Ця модель здебільшого поширена в країнах Азії, Океанії та Латинської Америки. Проте і в Європі, зокрема Швеції та Австрії також функціонують такі суди [2, с. 72].

Так, цікавий досвід створення та функціонування екологічних судів у Швеції, країні, що є еталоном дружнього ставлення до довкілля. Швеція з прийняттям у 1999 році Екологічного кодексу створила систему екологічних та земельних судів першої та другої інстанцій (п'ять місцевих земельних та екологічних судів і Земельний та екологічний апеляційний суд), що є частиною загальної судової системи держави. Таким судам підвідомчі справи про оскарження рішень органів влади, як місцевої, так і регіональної, цивільні справи, пов'язані з земельними і екологічними питаннями, в тому числі питання про відшкодування екологічної шкоди. На кримінальні справи юрисдикція цих судів не поширюється. Земельні та екологічні суди розглядають питання, які потребують наукової і технічної оцінки та експертизи поза межами правової сфери. Тому зазвичай суд, що вирішує справу, складається з одного професійного судді, одного фахівця в довіллевій сфері (технічного судді) і двох членів-експертів (рядових суддів). Усі члени суду мають рівні голоси, проте, у разі рівного розподілу голосів, вирішальним є голос головуючого судді. Земельний та екологічний апеляційний суд розглядає апеляції на рішення усіх місцевих судів. До складу Земельного та екологічного апеляційного суду входять чотири юридично підготовлені судді. В разі потреби, один з цих суддів може бути замінений технічним суддею, з технічною підготовкою в питанні апеляції.

Земельний та екологічний апеляційний суд є останньою інстанцією в тих випадках, коли оскаржується первісне рішення органів влади. Справи, що мають великий інтерес, приймає до розгляду в останній інстанції Верховний Суд Швеції [1, с. 297; 2, с. 73].

Серед основних переваг утворення і функціонування спеціалізованих довіллевих судів виділяють спеціалізацію суддів та швидкість судового процесу.

Суддівська спеціалізація з різних категорій справ сприяє підвищенню професійної компетентності суддів. Спеціалізація суддів з довіллевих питань передбачає зосередження уваги і зусиль на поглибленому вивченні природоохоронного законодавства та практики його застосування. Своєю чергою відповідні знання та навички суддів у довіллевій сфері матимуть вплив на якість та ефективність судового процесу. Спеціалізація суддів може стати тим фактором, що прискорить судовий розгляд, не впливаючи при цьому негативно на якість вирішення спорів.

Висновки. Отже, судова практика у сфері охорони довілля, яка склалася в світі, показує, що залежно від правової системи, екологічної політики держави, рівня екологічної культури і свідомості суспільства та інших факторів, використовуються різні підходи до здійснення довіллевого правосуддя.

Основні моделі довіллевого правосуддя, що існують в світі, включають такі, як розгляд екологічних справ судами загальної юрисдикції, розгляд екологічних справ суддями, що спеціалізуються на довіллевих питаннях чи спеціалізованими довіллевими підрозділами судів, розгляд екологічних справ спеціалізованими довіллевими судами.

Важливим завданням для кожної моделі довіллевого правосуддя є досягнення такого рівня і якості правосуддя, що здатне реально забезпечувати необхідний рівень охорони та захисту навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, а також захисту екологічних прав і інтересів.

В Україні довіллеве правосуддя може як і обмежитись функціонуванням окремих спеціалізованих довіллевих підрозділів у судах, зменшуючи таким способом видатки на організацію нових судів, так і включати формування системи спеціалізованих довіллевих судів на всій території країни, в тому числі і вищого спеціалізованого суду, що вимагатиме додаткових витрат на організацію нових судів. Водночас запровадження довіллевого судочинства буде більшою чи меншою мірою тривале та витратне (залежно від обраної для впровадження моделі).

Проте в будь-якому форматі важливо забезпечити такий рівень судочинства, в тому числі довіллевого, за якого суди мають у громадськості високий авторитет і рівень довіри, характеризуються відкритістю і прозорістю роботи та компетентністю суддівського корпусу.

Підвищення рівня усвідомлення суддями важливості захисту довілля та прав у довіллевій сфері, а також покращення знань і практичних навичок суддів у застосуванні норм природоохоронного законодавства у судових процесах є потребою сьогодення.

Питання подальшого розвитку вітчизняної системи довіллевого правосуддя, що здатне забезпечити найбільш ефективний захист навколишнього природного середовища та прав у довіллевій сфері, а також відповідатиме вимогам та потребам суспільства, стане предметом наступних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бузунко О. А. Зарубіжний досвід організації та функціонування екологічних судів. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 292–299. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/62/54>
2. Завгородня В. М., Кравець Я. В. Екологічні суди: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 70–74. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2018/19.pdf
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Концепція та основні підходи до здійснення екологічного правосуддя. URL: <https://ecolog-ua.com/news/koncepciya-ta-osnovni-pidhody-do-zdiysnennya-ekologichnogo-pravosuddya>
5. Краснова Юлія. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. Збірник матеріалів Міжнародного судового форуму “Судовий захист природного довкілля та екологічних прав” (м. Київ, 7 листопада 2019 року). Київ, 2019. С. 55–61. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Справа “Дземюк проти України” (заява № 42488/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text
8. Справа “Дубецька та інші проти України” (заява № 30499/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text
9. Справа “Гримковська проти України” (заява № 38182/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 липня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729#Text
10. Судові справи, які змінюють Україну. URL: <http://helsinki.org.ua/files/docs/1401092213.pdf>

REFERENCES

1. Buzunko, O. A. (2021). *Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii ta funktsionuvannia ekolohichnykh sudiv*. [Foreign experience in the organization and functioning of environmental courts]. *Nove ukrainske pravo*. No. 3. P. 292–299. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/62/54> [In Ukrainian].
2. Zavhorodnia, V. M., Kravets, Ya. V. (2018). *Ekolohichni sudy: zarubizhnyi dosvid*. [Environmental Courts: Foreign Experience]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 4. P. 70–74. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2018/19.pdf [In Ukrainian].
3. *Konstitutsiia Ukrainy* (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
4. *Kontseptsii ta osnovni pidkhody do zdiisnennia ekolohichnoho pravosuddia* [Concept and main approaches to implementation of environmental justice]. Retrieved from: <https://ecolog-ua.com/news/koncepciya-ta-osnovni-pidhody-do-zdiysnennya-ekologichnogo-pravosuddya> [In Ukrainian].
5. Krasnova, Yuliia (2019). *Problemy zabezpechennia prava na ekolohichnu bezpeku v natsionalnykh sudakh Ukrainy ta shliakhy yikh vyrishennia*. [Problems of ensuring the right to environmental safety in the national courts of Ukraine and ways to solve them]. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnogo sudovoho forumu “Sudovi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav”*. Kyiv. P. 55–61. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf [In Ukrainian].
6. *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha* (1991, June 25) No. 1264-XII. [On Environmental Protection: Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [In Ukrainian].
7. *Sprava Dzemiuk proty Ukrainy*” (2014) No. 42488/02 [Case of Dzemyuk v. Ukraine: Decision of the European Court of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text [In Ukrainian].
8. *Sprava “Dubetska ta inshi proty Ukrainy”* (2011) No. 30499/03 [Case of Dubetska and Others v. Ukraine: Decision of the European Court of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text [In Ukrainian].
9. *Sprava “Hrymkovska proty Ukrainy”* (2011) No. 38182/03 [Case of Grimkovskaya v. Ukraine: Decision of the European Court of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729#Text [In Ukrainian].
10. *Sudovi spravy, yaki zminiuiut Ukrainu* [Court cases that change Ukraine]. Retrieved from: <http://helsinki.org.ua/files/docs/1401092213.pdf> [In Ukrainian].

Дата надходження: 09.06.2024 р.

Khrystyna MARYCH

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Civil Law
and Procedure Department,
Ph. D. in Law, Associate Professor
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-0088-980X

Anastasiia KARPIUK

Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
anastasiia.karpiuk.pv.2021@lpnu.ua
ORCID: 0009-0002-1286-823X

ENVIRONMENTAL JUSTICE IN UKRAINE AND THE WORLD

The article is devoted to the study of domestic and foreign trends in environmental justice.

To solve the set goal, the following research methods were used, in particular: the method of scientific observation is to form the topic and purpose of the research; comparative legal method in the study of foreign experience of environmental justice; logical method – for theoretical generalization and formulation of research conclusions.

The main models of environmental justice that exist in the world include such as consideration of environmental cases by courts of general jurisdiction, consideration of environmental cases by judges specializing in environmental issues or specialized environmental divisions of courts, consideration of environmental cases by specialized environmental courts.

Environmental courts, as specialized judicial authorities, deal with the resolution of environmental conflicts and the protection of the environment and function in particular in countries that are members of the European Union, such as Sweden and Austria.

In Ukraine, environmental justice is carried out in the form of civil, economic, administrative and criminal proceedings. At the same time, civil, economic, administrative and criminal cases in the environmental sphere differ among themselves in terms of the type of offense, the subject of the dispute, the composition of subjects, etc.

Judicial practice in the environmental sphere covers a wide range of environmental relations, in particular on atmospheric air protection, land protection and use of land resources, subsoil protection and use of minerals, protection of forests and use of forest resources, protection and use of territories and objects of the nature reserve fund, access to environmental information, waste management, etc.

Environmental justice in Ukraine may be limited to the functioning of certain specialized environmental units in courts, or involve the formation of a system of specialized environmental courts throughout the country, including a higher specialized court.

At the same time, the implementation of environmental justice will be more or less time-consuming and costly (depending on the model chosen for implementation).

Keywords: justice, judicial system, judicial specialization, environment, environmental rights, judicial protection, environmental courts.